

TARIX DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODLARI.

Rahmatova Malika Sherzodovna

Nizomiy nomidagi TDPU tarix fakulteti
3-boshqich talabasi

malikarahmatova.0507@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8055620>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 14-June 2023 yil

Ma'qullandi: 17-June 2023 yil

Nashr qilindi: 19-June 2023 yil

KEY WORDS

Metod, ta'lim, texnologiya, uslub, axborot, uzluksiz ta'lim, innovatsion texnologiya, darslik, kompetensiya, DTS.

ABSTRACT

Bu maqolada tarix darslarini o'qitishning oson usullari yoritiladi. O'quvchilarga tarix darslarini qay tarzda o'tish va tushuntirishning samarali usullari haqida fikrlar keltiriladi. Tarix darslarni qaysi usulda tushuntirilsa o'quvchilarga tushunarli, qiziqarli va esda qolarli bo'lishi haqida yoritilgan.

Jamiyatda barkamol, yetuk komil insonni tarbiyalashda uning istiqbolini ajralmas qismi bo'lgan ta'lim tizimini qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Mustaqil O'zbekiston diyorida ta'lim tizimini isloh qilish va uni yangi bosqichga ko'tarish xamda samaradorlikka erishish shuningdek ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini tadbiiq etishga davlatimiz va xukumatimiz tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. Chindan xam ertangi kunimizning davomchilari bo'lmish yosh avlodni ta'lim-tarbiyasiga davlat va millat manfaatiga molik masala sifatida e'tibor qaratilmoqda.

Muhtaram prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganidek: " Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz?" degan so'zlarini unutmaslogimiz kerak.¹

"Ta'lim to'g'risida"gi qonunni qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash asosi yaratilgan. Shuningdek uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan yosh avlodni kelajagiga, istiqboliga, ta'lim-tarbiyasiga mas'ul bo'lgan ustoz va murabbiylarning kasbiga bo'lgan munosabat xam tubdan o'zgardi. Shunday ekan bugungi kun pedagoglarining asosiy vazifasi ta'lim va tarbiya bilan bog'liq bo'lgan barcha yangiliklarni o'rganilayotgan fanning moxiiyatidan kelib chiqqan xoldata'lim jarayoniga tadbiiq

¹ Mirziyoyev.Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, O'zbekiston, 2017-yil. 488-bet.

etish va amalga oshirishdan iborat. Xozirgi kunda ta'lim tizimida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishga e'tibor yanada ortib borayotgan bir vaqtda ta'lim mazmunini va sifatini takomillashtirishni bugungi kunda yangi pedagogik innovatsiya yo'nalishisiz tasavvur etib bo'lmaydi².

Jumladan O'zbekiston va jahon tarixi fanini o'qitishda ham zamonaviy ta'lim vositalari, interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Ma'lumki ta'lim vositalari – tarix bilimlari manbai hisoblanadi O'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitishda qo'llaniladigan ta'lim vositalarining birlamchisi darslik hisoblanadi. Darslik bevosita darslik asosiy matn va qo'shimcha komponentlardan tashkil topadi. Ta'lim vositasi sifatida darslik o'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim va malakalarning asosiy qismini qamrab oladi.

Tarixiy hujjatlar, ilmiy-ommabop va badiiy, tarixiy adabiyotlar va boshqalar qo'shimcha ta'lim vositasi hisoblanadi. Darslikdagi bosma matnlar o'quvchilar tarixiy bilimlarining asosiy manbai bo'lgani kabi o'qituvchining bilim manbaini, bayonining asosini tashkil etadi. Tabiiydirki, o'qituvchi shu manbalardan to'g'ri va unumli foydalangan taqdirdagina, uning bayoni didaktika talablariga, umuman o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix ta'limining yuksak talablariga javob berishi, o'qituvchi bayonining o'quvchilarga tushunarli, mazmundor, maroqli, g'oyaviy va ilmiy jihatdan ishonarli, obrazli va ta'sirchan bo'lishi mumkin.³

Shuningdek matnlar ustida ishlash o'quvchilar bilimni kengaytiradi, tarixiy fakt va hodisalarning mohiyatini, ularning qonuniyatlarini chuqurroq tushunib olishlariga yordam beradi, ilmiy dunyoqarashini shakllanadi. O'rta maxsus ta'lim tizimida o'quvchilar har xil matnlar ustida ishlab mustaqil ish olib borish malakasini hosil qiladilar va tarixiy tadqiqot ishlarining dastlabki metodlari bilan amaliy ravishda tanishadilar. O'qituvchi o'zining bayonini boshqa matnlar asosida yanada aniqlashtiradi va boyitadi. Darslik matni o'quvchilarning darsda va darsdan tashqari tarixni o'rganish, o'zlashtirish va uni esda saqlab qolishining, bilish faoliyatining, ijodiy izlanish ishlarini olib borishning muhim manbaidir. Matn va ulardagi savollar, topshiriqlar tarix kursining mazmunini ijodiy o'zlashtirishga va olingan bilimlarni hayotda qo'llashga o'rgatadi.⁴

Darslik matni ustidagi ishlar o'quv materialini o'zlashtirish va uni esda saqlab qolish o'quv matnini tahlil qilish va undan tarixiy voqea, hodisalarning muhim belgilarini topish, faktik materiallarni va tarixiy faktlarning muhim belgilarini bir-biriga taqqoslash, aniqlashtirish va umumlashtirish kabi turli xil maqsadlarda olib boriladi. Shuningdek, matn ustida ishlashda xronologiyani, tayyor tarixiy tushunchalar ta'rifini o'zlashtirish va ularni mustaqil aniqlash, darslikda bayon qilingan voqea va hodisalarning rivojlanishini kuzatib borish, aniq tarixiy faktlar va statistik ma'lumotlar asosida ijtimoiy rivojlanish an'analarini bilib olish, mahalliy, vaqtli, sabab-natijali va tarixiy aloqalarning qonuniyatlarini o'zlashtirish va aniqlashtirish, lug'at ishlarini mazmunli va suratli rejalar, jadvallar tuzish va boshqa shu

² <http://www.edu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi portali.

³ Shonazarov.Q. Bo'lajak tarix o'qituvchilarning tarixiy tafakkurni shakllantirish. – Toshkent, 2000

⁴ Mahkamov S.T. Tarix ta'limida kurslararo uzviyini ta'minlashni didaktik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.

kabi uncha murakkab bo'lmagan yozuv va grafika ishlarini olib borish, matn ustida programmalashgan ta'lim elementlarini amalga oshirish kabi vazifalar ham ko'zda tutiladi. Darslik matni mazmunini o'zlashtirishda uning har bir paragrafini tahlil qilish va ular ustida o'quvchilarning mulohazalarini uyushtirish katta ahamiyatga egadir.

Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga darsda o'tilayotgan paragraf matnida qo'yilgan muammolarni va uning tematik tuzilishiini ajratib berishni topshiradi yoki o'quvchilar oldiga: «mana bu abzasda nima haqda gapirilgan?» «unga qanday sarlavha qo'ysa bo'ladi?» degan savol qo'yiladi. Bu yo'l bilan o'quvchilar matnni e'tibor bilan o'qib, undagi bosh masalalarni ikkinchi darajadagi masalalardan ajratib olishga, ular asosida reja tuzishga o'rganadi.

O'quvchilar bob, paragraf va undagi punktlarni bir-biridan ajrata bilishga o'rgatiladi. O'qituvchi yangi materialni bayon qilishdan oldin o'quvchilarga shu paragraf ichidagi kichik sarlavhalarni o'qishni tavsiya qiladi va darsni bayon qilish rejasi bilan tanishtiradi, ularning mazmuni va ifodalanishidagi tafovutlarning sabablarini izohlab beradi. O'qituvchi o'zining bayoni davomida kichik sarlavhalar ichidagi mavzularga takror-takror qaytishi mumkin. Ayniqsa, yangi tushunchalarga duch kelinganda shunday bo'ladi. Darslik matni mazmunini bevosita o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan ishlar. Bu darslik matni ustida olib boriladigan ishning markaziy masalasidir. Bu ishlar matnni tahlil qilish, umumlashtirish, tarixiy faktlarga baho berish, ular o'rtasidagi sabab va boshqa aloqalarni ochib ko'rsatish va ularni taqqoslashdan iboratdir. Bu ishlar quyidagi metodik usullar bilan: a) har bir paragraf yoki mavzu mazmunining eng muhim masalalari yuzasidan test tuzdirish yo'li bilan; b) o'qituvchi bergan savollarga o'quvchilarning darslik matnidagi javob topish yo'li bilan; v) darslik matnidagi o'qituvchining xulosasini tasdiqlovchi faktlarni toptirish yo'li bilan; g) darslik matnida bayon etilgan voqealarning bir-biriga o'xshashligini, farqlarini aniqlash yo'li bilan; d) tasdiqlab berishni talab qiladigan vazifalar bilan amalga oshiriladi.⁵

Darslik matni ustida ishlashning muhim elementlaridan biri o'quvchilarni uyda ishlash uchun beriladigan vazifasini bajarishga o'rgatishdir. O'quvchilar bu vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun topshirilgan vazifaning mazmunini va uni bajarish yo'lini yaxshi anglab olishlari shart. Binobarin, o'qituvchi uy vazifasini topshirishda, uning xarakterini belgilashda o'quvchilarning bilim va malakalarini e'tiborga olishi, har gal beriladigan vazifa oldingidan ko'ra murakkab bo'lishi va shu bilan ularning bilimlari va malakalari oshib borishiga xizmat qilishi lozim.

Reja tuzish, shunga muvofiq hikoya qilishga o'rgatish, matn yuzasidan berilgan savollarga javob topish, jadval, sxema, diagrammalar tuzdirish va boshqa xil grafik ishlarni bajarish uy vazifasini ijodiy va mustaqil bajarish namunalari.

O'quvchilarni darslik matnidagi zarur joyni tez topa bilishga o'rgatish ham ta'limning muhim elementidir. O'quvchilarning faol aqliy faoliyatining muhim metodlaridan biri, ularning o'qituvchi bayon qilgan yangi materialni o'zlashtirishda mavjud bilimlarni ishga sola bilishidir. Har bir darsda o'quvchilarni mavjud bilimlardan foydalana bilishga o'rgatish lozim. O'quvchilar olgan bilimlarini esdan chiqarib yubormasliklari uchun vaqti-vaqti bilan ularning e'tibori darslik matniga qaratiladi. Uyda ishlab kelish uchun berilgan topshiriqlarni o'quvchilar

⁵ Mansurov.U va A.Rahmatullayevalarning Tarix o'qitish metodikasi – Toshkent,2019

qanday bajarganliklarini tekshirishda ma'lum bo'lgan, og'zaki yoki yozma javoblaridagi xatolarni, aniqsizliklarni to'g'rilash uchun ham darslik matniga murojaat qilinadi. Shunday qilib, darslik matni ustidagi ishlar turli xil metodik usullar yordamida, o'qitish jarayonining barcha bosqichlarida materialni o'zlashtirish, bilimlarni mustahkamlash, o'zlashtirish darajasini tekshirish paytlarida olib boriladi.⁶

Yangi dastur asosida yozilgan darsliklar mazmunining asosiy qismini tarixiy hujjatlar tashkil etadi. Dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham tarixiy hujjatlar bilan ishlash zaruriy bo'lib qoldi. Shuning uchun ham bu ish o'rta maxsus ta'lim tizimi tajribasida ommaviy tus oldi. Darsliklardagi tarixiy hujjatlar har bir sinfdagi o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasi, o'sha sinfdagi o'rganiladigan tarix kursining xususiyatlariga qarab kiritilgan. Shu sababdan darsliklardagi tarixiy hujjatlar o'zlarining harakteri, ko'lami va mazmuni jihatidan bir-biridan farq qiladi. Ta'lim vositasi sifatida moddiy madaniyat buyumlariga — bizgacha saqlanib kelayotgan yoki ilmiy asosda qayta tiklangan burungi mehnat qurollari, qurol-yarog'lar, zeb-ziynat buyumlari, uy-ro'zg'or anjomlari, turar joylar, qo'rg'onlar, maqbaralar, qadimgi shahar xarobalari va boshqalar kiradi. O'quvchilar mehnat qurollari va boshqalarga qarab, odamlarning mashg'ulotlarini, hashamatli imoratlar va pastqam kulbalar mavjudligini, diniy marosimlarga va kishilarning dafn qilinishidagi rasm-rusumlarga doir topilmalar asosida o'sha zamondagi diniy e'tiqodlarini bilib oladilar.⁷

O'qituvchi o'zining bayonini aniqlashtirish va uning ta'sirchanligini oshirish maqsadida hujjatlardan olingan parcha, jumla, ifodalardan, yorqin obrazlar va xarakteristikalardan foydalanadi. Foydalanilgan hujjatlarning hammasining ham manbalarini aytish shart emas, «solnomachilar», «zamondoshlarning» ma'lumotlariga qaraganda degan umumiy iboralar bilan chegaralanilsa kifoya.⁸

O'qituvchi hujjatlar bilan ishlashning yana bir usulini, ya'ni hujjatlarni o'quvchilar bilan birga tahlil qilish usulini qo'llaydi. Har bir matnda ham oson va murakkab joylar bo'ladi. Matndagi murakkab joylarni o'qituvchining o'zi yoki suhbat yordamida savol-javob yo'li bilan tushuntiradi. Oson joylarini o'quvchilarga mustaqil o'qib o'rganishni vazifa qilib topshirish mumkin. O'quvchilarga ularning bilim va malakalariga yarasha tushunarli hujjatlar tanlab berilgan va hujjatlar ustida mustaqil ishlashni ilgari ham mashq qilib ko'rgan bo'lsalar o'qituvchi vazifalar qilib bergan hujjatlarni mustaqil o'qib, puxta tushunib olishlari mumkin. Lekin bunda ham o'qituvchi bu ishga rahbarlik qiladi, qiyin joylarini o'qituvchi rahbarligida, oson joylarini o'quvchilarning o'zlari mustaqil o'rganadilar. Ta'lim vositasi sifatida badiiy adabiyot obrazlaridan foydalanish o'qituvchi bayonining ko'rsatmaliligini ta'minlaydi, uni aniqlashtiradi, o'quvchilar o'tmish haqida jonli tasavvur hosil qiladi.

Badiiy adabiyotning roli bu bilan tugamaydi. Ma'lum davrning ijtimoiy hodisalarini real aks ettiruvchi haqiqiy badiiy obraz, tipik obrazlar o'sha ijtimoiy hodisaning mohiyatini ifodalaydi. O'qituvchi bayonida badiiy adabiyotdan olingan namunalarni bayonning ta'sirchan

⁶ Shonazarov.Q. Tarix darslarida muammoli ta'lim va muammoli vaziyat . Xalq ta'limi. – Toshkent:1998 41-44 bet

⁷ Remeyev.N.M. O'zbekiston umumiy ta'lim maktablarida tarix o'qitish muammolari. – Toshkent, 1991.

⁸ Mansurov.U va A.Rahmatullayevlarning Tarix o'qitish metodikasi – Toshkent,2019

bo'lishini ham ta'minlaydi, o'rganilayotgan tarixiy voqealarga nisbatan o'quvchilarda xayrixohlik, zavqlanish, afsuslanish kayfiyatlarini, nafrat yoki hayrat tuyg'ularini tug'diradi.

Tarix o'qitishda foydalaniladigan badiiy adabiyotlarni: 1-o'rganilayotgan davrning adabiy yodgorliklari va 2-tarixiy belletristik asarlaridan iborat ikki guruhga bo'lish mumkin. Belletristik asarlarga — tarixiy romanlar, tarixiy temalarda yozilgan povestlar, o'rganiladigan davr haqidagi badiiy asarlar, hikoyalar kiradi. Bu asarlar tarixiy manbalar, memuarlar va hujjatlar, ilmiy tekshirish ishlari va monografiyalarni o'rganish asosida yozilgan bo'lib, ularda o'tmish voqealari badiiy tasvirlar va badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Belletristika tarix fani uchun hujjatli manba bo'la olmasada, o'quvchilarga o'tmishni aniq tushuntirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Tarixiy roman va povestlarni o'qish natijasida o'quvchilarda tarixga qiziqish uyg'onadi. O'rganilayotgan davrga doir adabiy yodgorliklar tarix darslarida ko'pincha dars materialini xulosalash va umumlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Belletristika bayon qilinayotgan o'quv materialini aniqlashtirishga va bayonni maroqli qilishga yordam beradi. O'qituvchi badiiy adabiyotni tanlashda materialning ta'lim-tarbiya jihatidan qimmatini tarixiy hodisalarning naqadar haqqoniy real va ilmiy qilib yoritilganligini e'tiborga oladi. O'qituvchi tarix darslarida foydalanish uchun badiiy adabiyotdan : a) o'rta maxsus ta'lim tizimi dasturida ko'zda tutilgan tarixiy voqealarning tasviriga; b) tarixiy arboblardan va xalq ommasi vakillarining obrazlarini, xalq ommasining rolini ko'rsatishga; v) muhim tarixiy voqealar bo'lib o'tgan joylarni va u yerlarning aniq sharoitini tasvirlashga bag'ishlangan asarlarni tanlaydi. O'qituvchi o'z bayonida badiiy adabiyotlardan foydalanish bilan birga o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari badiiy asarlarni o'qishlari ustidan doimiy nazorat olib boradi. Tarix darslarida ta'limning texnika vositalaridan foydalanish darsning samaradorligini oshiradi. Texnika vositalari o'qitish va o'rganish sifatini ko'tarishga, o'quvchilarning o'quv materialini qiziqib o'rganishiga va puxta o'zlashtirishiga xizmat qiladi. O'qitishning texnik vositalari ekran qo'llanmalar ya'ni televizor, kompyuter, videoprektor, videofilmlar, slaydlar, kinofilmlar, radio-teleeshittirishlar kiradi. Ammo texnik vositalar o'qitish jarayonida o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi.⁹

Asosiy e'tibor, maxsus zamon talablari asosida, ijodkorlik, izlanuvchinlik bilan mehnat qilib, yuksak pirovard natijalarga erisha oladigan, tajriba-sinovlar o'tkazishda cho'chimaydigan, ta'limdagi olib borilayotgan islohatlar yo'nalish va mohiyatini chuqur anglaydigan, o'z kasbiga sadoqatli o'qituvchi va tarbiyachilarni tarbiyalab berishga qaratilmog'i lozim. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan chiqarilgan farmonlar, Vazirlar Mahkamasining qarorlari jamiyat rivojida milliy va ma'naviy qadriyatlarning o'rnini naqadar muhimligini ko'rsatib berdi. Shu asnodan ta'lim tizimida ham qator ishlar amalga oshirilmoqda.¹⁰ Jumladan ko'plab darsliklar, uslubiy qo'llanmalar, metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu bilan birga ta'lim muassasalarida yoshlar ongi va qalbiga Vatanparvarlik, o'z xalqi va millatiga sadoqat, iymon, diyonat, kamtarlik, samimiyat, adolat, mehr-shavqat, e'tiqod, poklik, halollik kabi ma'naviy barkamol inson fazilatlarini singdirish jarayonida turli vositalardan foydalanib kelinmoqda. Shunday ekan yurtimizda umuminsoniy jamiyat sari intilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan bo'lib uni amalga oshirish uchun esa yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor berish talab etiladi.

⁹ Sagdiyev.A. , Fuzailova.G., Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU,2008.- 119b

¹⁰ <http://www.eduportal.uz> – O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi axborot ta'lim portali.